

حج مطلوب از منظر امام خمینی علیه السلام

* ابراهیم محمدزاده مزینان

* جواد غلامی

چکیده

نخستین خانه‌ای که برای مردم بنا گردید و مشعل هدایت انسان خوانده شد، کعبه است. ائمه علیهم السلام با توجه به این اهمیت، حج را وسیله تقویت دین نامیده و کعبه را پرچم رفیع اسلام معرفی کرده‌اند. از منظر بنیانگذار انقلاب اسلامی، حج عامل انسان‌سازی، و از ارزش‌های دینی است. باید در حج، پیرامون مفهوم واقعی سیاست اسلامی و درباره تمامی امور زندگی بحث شود. حج، دعوتی برای ایجاد جامعه‌ای تهی از رذایل مادی و معنوی است. حج، تجلی و بازگشت عشق الهی و عشق زندگی انسان کامل و جامعه متکامل و بیزاری از مشرکین است.

درباره فلسفه حج ابراهیمی و آثار آن از دیدگاه امام خمینی علیه السلام، مقالات متعددی نگاشته شده است؛ اما اهمیت این مقاله به واکاوی ویژگی‌های اصیل یک حج از منظر عالم و مرجعی است که واقعه سیاسی عظیمی همچون انقلاب اسلامی را رقم زده است. بیشتر مقالات به بُعد سیاسی حج پرداخته‌اند و بُعد معنوی و انسان‌سازی آن را از منظر امام، مغفول گذاشته‌اند.

* دانشگاه علوم اسلامی رضوی گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی ایران، مشهد، حرم مطهر
ebrahimmazini99@gmail.com

* دانش آموخته سطح ۴ حوزه علمیه / دانشجوی دکتری مدرسی معارف، دانشگاه فردوسی مشهد
gholami.javad@mail.um.ac.ir

بر اساس یافته‌های پژوهش، حج مطلوب از نگاه امام علیه السلام، عملی است که حاجی در آن به ویژگی‌های متعدد انسانی و دینی نائل آید و در نهایت، جامع ارزش‌های انسانی گردد. بر این اساس این مقاله با روش کتابخانه‌ای و با سیر در گفتارهای امام خمینی، به بررسی حج مطلوب و ویژگی‌های آن می‌پردازد.

کلیدواژگان: امام خمینی، حج، مطلوب، معیار، دینی.

حج، چشمه خروشان معارف اسلامی است که جامعه اسلامی را از سراسر جهان، برای بازتولید عملی توحید، جمع می‌کند تا شکوهی دوباره از اسلام را به جهانیان نشان دهد. حضرت امام خمینی به حج، به عنوان ظرفیتی عظیم می‌نگریست. از نظر ایشان، قدرت و وحدت، تعامل و همدلی و آگاهی از اوضاع سرزمین‌های اسلامی، در موسم حج به وقوع می‌پیوندد و دیگر ابعاد ظاهری و باطنی، در این مراسم باشکوه نمایان می‌شود.

احادیث متعددی به حکمت تشریح حج و آثار آن پرداخته‌اند. امام علی علیه السلام در موارد گوناگون، شماری از این حکمت‌ها را یاد کرده است؛ از جمله تواضع مسلمانان در برابر عظمت و عزت خداوند، رهایی از تکبر، آزمایش بزرگ برای تحمل سختی‌ها، نزدیکی مسلمانان به یکدیگر، فراهم شدن اسباب تقرب به خداوند و رحمت الهی (ر.ک: نهج البلاغه، ۱۹۶۷م، خطبه ۱، ۱۱۰، ۱۹۲، حکمت ۲۵۲) حضرت فاطمه علیها السلام حج را عامل استوار ساختن دین شمرده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۹، ص ۲۲۳). امام صادق علیه السلام گرد آمدن مسلمانان از نقاط مختلف جهان، آشنا شدن آنان با یکدیگر، بهره بردن از منافع گوناگون تجاری و فراگیری معارف و احادیث رسول اکرم صلی الله علیه و آله را از حکمت‌های حج خوانده است (حر عاملی، ۱۳۷۲ش، ج ۱۱، ص ۱۴). امام رضا علیه السلام نیز برخی حکمت‌های تشریح حج را چنین برشمرده است: وارد شدن به مهمانسرای خداوند و توبه از گناهان گذشته، بازداشتن بدن از پیروی خواست‌ها و لذایند نفسانی، دور شدن از سنگدلی و ناامیدی، برآورده شدن نیازهای مردم، بهره‌مندی انسان‌ها از منافع اقتصادی حج، تفقه و آشنایی مردم با دین (ر.ک: ابن بابویه، بی‌تا، ج ۲، ص ۹۰).

آثار بسیاری درباره حج و مسائل مربوط به آن نگاشته شده است و دیدگاه امام

درباره این منسک نیز بسیار واکاوی شده است. اما سوال اصلی این است که حج مطلوب و درست از منظر حاکم دینی چیست؟ معیارها و ویژگی های حج مطلوب برای حاجیان چه می تواند باشد؟ رابطه حج با ارزش های دینی چیست؟ تفکر راجع به رهایی مسلمانان و رابطه حج با لزوم قدرت یافتن مسلمانان به عنوان یک قدرت بزرگ جهانی چیست؟ و حج چه ویژگی هایی در انسان سازی دارد؟

پویایی شریعت و انطباق آن با متغیرات زمان را نباید به گونه ای توجیه و تفسیر کرد که سبب از بین رفتن احکام اسلام شود و نباید پنداشت که همه تعلیمات و معارف اسلام در اصول اعتقادی، همچون توحید، نبوت و معاد و احکام عبادی، مثل نماز، روزه، حج و... خلاصه می شوند. این فکر، باطل است که دین، فقط آن دسته از معارفی است که به اصول اعتقادی و احکام عبادی مربوط می شود و هیچ پیوند حقیقی با قوانین اجتماعی و احکامی که مربوط به زندگی اجتماعی انسان می شود، ندارد و از آن نتیجه گرفت که تغییر احکام و قوانین اجتماعی به حسب مقتضیات زمان، موجب تغییر در حقیقت دین و تحول شریعت اسلامی نمی شود. براساس این تفکر، دین مجموعه ای از معارف مربوط به توحید، عبادت و آخرت است و با دنیا و مسائل جدی زندگی، قوانین اجتماعی و سیاست رابطه ای ندارد. چنین تفکری به معنای پذیرفتن قسمتی از شریعت و نپذیرفتن بقیه آن است و اثر اجتماعی آن، این است که اسلام به کلی از صحنه های مختلف زندگی بیرون رود و در مساجد محصور بماند و قوانین اجتماعی، بدون توجه به دستورات اسلامی شکل گیرد و در رویکرد امام، معنویت مدخل و محمل سیاست است (گروهی از نویسندگان، ۱۳۷۴ش، ص ۱۷).

معیارهای حج مطلوب

حج مطلوب، دارای معیارهای بسیاری است. معیارهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی از جمله ملاک های بررسی یک حج مطلوب است. امام زمینه مشترکی را که روی آن امت می توانست استوار گردد تعریف کرده، به ویژه در تقلاهای جهانی علیه نیروها و عوامل کفر بسیاری از سخنرانی ها و پیام هایش برای حجاج برای رسیدن به این مقصود طراحی شده بود. حج را به عنوان زمینه روشن برای افشای نفاق در امت می دید. برای او حج

به عنوان «عبادت» کافی نبود؛ حج بیان غایی قدرت اسلام بود. بر این اساس مهم‌ترین چارچوب‌های مطالعاتی حج مطلوب، بر اساس معیارهای ذیل قابل طرح است:

۱. معیار سیاسی

دین مقدس اسلام، آئینی جهانی و جاودانی است. به این جهت برنامه‌های آن بر اساس اداره جهانی تدوین شده است. از سوی دیگر، اداره جهان نیازمند مدیریت جهانی، اعمال سیاست‌های مناسب برای پیشرفت اسلام و مسلمانان و ستیز دفاعی در برابر تهاجم بدخواهان و دشمنان اسلام است (بابازاده، ۱۳۷۸ش، ص ۹)؛ از این رو حضرت امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «زمانی فرارسد که مردم به اوصاف گرگ در می‌آیند! چنانچه در برابر آنان گرگ نباشید، آنان شما را می‌خورند!» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۷، ص ۱۵۹).

مسلمانان در دریای معنوی حج غوطه‌ور می‌شوند؛ اما باید بدانند که «جهات سیاسی زیادی در اجتماعات، جماعات و جمعاعات و خصوصاً اجتماع گرانبهای حج می‌باشد که از آن جمله اطلاع بر گرفتاری‌های اساسی و سیاسی اسلام و مسلمین است. در رویکرد امام، معنویت مدخل و محمل سیاست است» (معاونت پژوهشی موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۲ش، ص ۶۱). از این جهت امام، حج، بلکه تمام آموزه‌های اسلام را سیاسی می‌داند:

- حج، سیاستی نیست که ما درست کرده باشیم، حج سیاست اسلامی است. (خمینی، ۱۳۷۸ش، ج ۱۹، ص ۳۲۰).

- والله اسلام تمامش سیاست است (همان، ج ۱، ص ۲۷۰)

رویکرد ایشان به فقه نیز کاملاً سیاسی است. ایشان حکومت را فلسفه عملی فقه می‌دانند: حکومت در نظر مجتهد واقعی، فلسفه عملی تمامی فقه در تمامی زوایای زندگی بشریت است. حکومت نشان‌دهنده جنبه عملی فقه در برخورد با تمامی معضلات اجتماعی و سیاسی و نظامی و فرهنگی است (همو، ج ۲۱، ص ۲۸۹).

بر این اساس حج مطلوب، عملی است که حاجیان سیاست واقعی را بفهمند و عمل کنند و آن را از ماهیت حج جدا ندانند.

۲. معیارهای دینی و فرهنگی

حج، عبادتی بزرگ است که افزون بر آثار معنوی، در هویت بخشی به مسلمانان نیز تأثیر مهمی دارد. تأثیر گذاری حج بر هویت مسلمانان، عمدتاً از دو جنبه است: هویت دینی و هویت فرهنگی. در زمینه هویت دینی، حضور در مناسک حج، پرسش های بنیادینی را برای افراد مطرح می کند و آنان را به پاسخ دادن یا یادآوری و توجه به پاسخ های آنها وامی دارد و از خواب غفلت بیدارشان می کند و بدین طریق، هویت دینی آنان را بازیابی و تثبیت می نماید. همچنین انجام دادن مناسک حج، بر خورداری از هویت اسلامی را به فرد فرد زائران خانه خدا القا می کند و آنان را از غیر مسلمانان متمایز می سازد و بدین طریق، مسلمانان را از هویتی غیر از سایر مؤمنان به خداوند، برخوردار می کند. در زمینه هویت فرهنگی، مسلمانان با انجام دادن مناسک حج، مؤلفه های مهم هویت فرهنگی - از قبیل دین، زبان، تاریخ و عامل روان شناختی - را در وجود خود تحکیم و تثبیت می کنند و از این طریق هویت فرهنگی خود را تقویت می نمایند. تقویت هویت فرهنگی مسلمانان، تحکیم و گسترش هویت فرهنگی جامعه اسلامی را به دنبال می آورد (حیدری، ۱۳۹۷ش، ص ۱۲۷).

۳. معیار اقتصادی

از آثار حج، افزایش تعاملات اقتصادی و بهره‌وری در این حوزه است. بی گمان درآمد اقتصادی از راه گردشگری و جابه‌جایی انسانی به همراه زاد و توشه و کالا موجب شکوفایی و بهره‌وری بیش تر می شود. از آن جایی که انسان‌ها از مکان‌ها و سرزمین‌های مختلف با تنوع تمدنی و آب‌وهوایی و رشد و توسعه اقتصادی به سرزمین مکه وارد می شوند، افزون بر تبادل اطلاعات فرهنگی و صنعتی و مهندسی و کشاورزی، تبادلات کالا و دانش نیز صورت می گیرد که برای همگان مفید خواهد بود. در گذشته بر این باور بوده‌اند که منافع اقتصادی بیشتر به اهل مکه می‌رسد تا به دیگر کسانی که از راه‌های دور به این سرزمین می‌آیند؛ ولی با توجه به کارکردهای گردشگری و تأثیرات آن در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، علمی، صنعتی و اقتصادی

می‌توان به این مسئله یقین کرد که عنصر گردشگری در حج، منافع مادی و معنوی زیادی برای همگان (توده مردم) خواهد داشت. از این رو هر کس در هر مقام و علم و کاری باشد. به نحوی از منافع حج در این دنیا بهره‌مند خواهد شد.

اقتصاد به دنبال یافتن راهکارهای مناسب برای تخصیص بهینه منابع محدود، برای رفع نیازهای نامحدود بشری، و در نتیجه از بین بردن فقر و نابرابری است. از این رو مکاتب اقتصادی با توجه به نگرش خود به جهان هستی، برنامه‌های متفاوتی را برای رسیدن به رفاه مادی و افزایش درآمد ملی ارائه می‌دهند. آنچه با نظر به جهان‌بینی اسلامی به دست می‌آید، تأثیرگذار بودن امور معنوی و غیر مادی در حل مشکلات اقتصادی، به خصوص رفع فقر و افزایش درآمد فردی و ملی، است (طباطبایی‌نژاد، ۱۳۹۶ش، ص ۱۳۴).

۴. معیارهای اجتماعی

مناسک حج را نیز باید همچون سایر عبادات، دارای بعد فردی و اجتماعی دانست. فرایند اعمال حج با حضور دسته‌های بسیار بزرگ از اجتماعات انسانی شکل می‌گیرند. از آنجا که در اسلام، مبنای ساخت جامعه صالحین، «افراد» است، لذا تربیت یک اجتماع کارآمد منطبق با موازین و آرمان‌های اسلامی در گرو تربیت افرادی ملتزم به آداب و رفتار اجتماعی است. از همین روست که اسلام مبنای بسیاری از اعمال عبادی را اهداف و زیربنای اجتماعی قرار داده است.

در حوزه اجتماعی، طواف دسته‌جمعی مسلمانان دور کعبه، علاوه بر تربیت فردی و خودسازی، به جمعیت مسلمانان نیز جهت‌دهی واحد و توحیدی می‌بخشد؛ چرا که طواف افراد ناهمگون و با رنگ و قومیت‌های مختلف حول خانه خدا، صریحاً به یکرنگی و یکدستگی جامعه توحیدی اشاره دارد که به‌رغم همه تفاوت‌ها، اجتماعی برادرانه را تشکیل می‌دهد. هدف آن نیز از یکسو قدرت‌نمایی جامعه اسلامی و نمایش عظمت آن به دشمن، و از سوی دیگر حل مشکلات این اجتماع و همدل نمودن مردمان ظاهراً غیر هم‌فرهنگ، زیر پرچم واحد است. حتی همان بُعد فردی حج، که پیام‌رهایی از قید شیطان را به بندگان نوید می‌دهد، خود متضمن پیام‌هایی به غایت اجتماعی و سیاسی است. حاجی باید پس از حج از

همه منابع ظاهری قدرت و مظاهر استکبار شیطانی دل ببرد و از مظاهر شرک و سرپرستی شیطان، دوری گیرند. سپس با درک ربوبیت و قدرت الهی، شیاطین را از عرصه مناسبات تمدنی کنار می‌زند و قدرت جامعه اسلامی را در برابر دشمنان شیطانی به رخ می‌کشد.

ویژگی‌های حج مطلوب

بر اساس معیارهای بررسی شده در بخش قبل، مهم‌ترین ویژگی‌های حج مطلوب از منظر امام خمینی را می‌توان چنین برشمرد:

۱. ویژگی‌های دینی و فرهنگی مطلوب در حج

الف) توحیدگرایی: در دیدگاه امام، حج تمرین و تنظیم و تشکل یک زندگی توحیدی است. با چنین بینشی از حج، البته بیدار نمودن مسلمانان جهان با هدف خارج کردن آنان از سلطه بیگانگان، بازگشت به هویت خویشتن و اعلان برائت از مشرکان و ملحدان و حاکمان ستمگر از لوازم اجتناب‌ناپذیر حج است:

باید مسلمانان، فضای سراسر عالم را از محبت و عشق نسبت به ذات حق، و نفرت و بغض عملی نسبت به دشمنان خدا لبریز کنند و به وسوسه خناسان و شبهات تردیدآفرینان و متحجرین و منحرفین گوش فرادهند و لحظه‌ای از این آهنگ مقدس توحیدی و جهان‌شمولی اسلام غفلت نکنند (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۲۰، ص ۳۱۵).

امام، حج اجتماعی و برائت از مشرکان را به یک روش خاص محدود نکرد؛ بلکه دغدغه اصلی او بر محتوای عمیق حج و استفاده از آن با اتکا بر توحید ناب و اجتناب از تمامی مظاهر شرک و تعلق و توکل به غیر خدا بود که می‌تواند منشأ حرکات و برکات بسیاری در جوامع اسلامی، و همسویی و تلاش آنان برای احیای میراث و تمدن اسلامی شود (پویا، ۱۳۸۷ش، ج ۶۶، ص ۴۷).

ب) اخلاص و خودسازی: دین اسلام دین وحدانیت خالص و یکتاپرستی است. دینی است که اعتقادی به وساطت در ارتباط بین بندگان با خدایشان ندارد. مؤمنان و مسلمانان، خدایی را عبادت می‌کنند که از دایره ادراک و ابصار بالاتر است. تنها کسانی می‌توانند به این معبود یکتا برسند که دارای تفکری بلند، نیت و اراده‌ای قوی،

اخلاص در عمل و انقطاع از اغیار باشند. حج، عبادت خالص برای خدای یگانه است و باید در این موسم ابلیس را طرد کنیم:

«از مهمات در عبادات، از جمله در حج، اخلاص در عمل است. اگر خدای نخواست، کسی عملی را برای خودنمایی انجام دهد، باطل است. حجاج محترم بدانند که خودبینی و خودخواهی، با خداخواهی مخالف است و با هجرت الی الله و سیر الی الله نمی سازد.» (خمینی، ۱۳۸۹ ش، ج ۱۹، ص ۳۳۷).

ج) ایجاد و تقویت وحدت: از عوامل وحدت مسلمانان، کعبه و مراسم حج است که مرکز عبادت و اجتماع اسلامی است هر ساله این مراسم، پرشکوه برگزار می شود و عده زیادی از مسلمانان از سراسر جهان در این مراسم مذهبی، سیاسی و اجتماعی شرکت می کنند. این مراسم، تجلی وحدت و انسجام مسلمانان است که در مکانی واحد جمع می شوند و اعمال مشترکی را انجام می دهند. مسلمانان در این مراسم معنوی و در این اجتماع بزرگ، فریاد برائت از مشرکین را سر می دهند که این مسئله بر وحدت بین آنها می افزاید (استیری، ۱۳۸۶ ش، ش ۶۳، ص ۱۵۲).

یک مسلمان باید در حج ابراهیمی با ارتباط منسجم با دیگر مسلمانان جهان، وحدت و یکدلی که رمز همه موفقیت هاست - را ایجاد کند و در راستای تقویت آن بکوشد. حج، یک عمل فردمحور نیست؛ بلکه مطلوبیت آن، بسته به ایجاد وحدت میان خود و دیگران است:

مسلماً حج بی روح و بی تحرک و قیام، حج بی برائت، حج بی وحدت و حجی که از آن هدم کفر و شرک برنیاید، حج نیست. حج کانون معارف الهی است که از آن، محتوای سیاست اسلام را در تمام زوایای زندگی باید جست و جو نمود (خمینی ۱۳۸۹ ش، ج ۲۱، ص ۷۸).

یکی از دغدغه های امام خمینی نسبت به حجاج این بود که آنها نسبت به مسلمانان دیگر ملت ها، بی تفاوت نباشند و حج را به سوی وحدت و عدم اختلاف پیش ببرند و در این راه، حج خود را به نحو مطلوب انجام دهند: و از جمله وظایف در این اجتماع عظیم، دعوت مردم و جوامع اسلامی به وحدت

کلمه و رفع اختلافات بین طبقات مسلمین است که خطبا و گویندگان و نویسندگان، در این امر حیاتی اقدام نمایند و کوشش کنند در به وجود آوردن جبهه مستضعفین که با وحدت جبهه و وحدت کلمه و شعار لاله اله الله از تحت اسارت قدرت های شیطانی، اجانب و استعمارگران و استثمارگران بیرون آیند و با اخوت اسلامی بر مشکلات غلبه پیدا کنند... ای مسلمانان جهان و ای پیروان مکتب توحید! رمز تمام گرفتاری های کشورهای اسلامی، اختلاف کلمه و عدم هماهنگی است و رمز پیروزی، وحدت کلمه و ایجاد هماهنگی است... اعتصام به جبل الله بیان هماهنگی جمیع مسلمین است (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۰، ص ۱۵۹).

د) رشد فکری و فرهنگی: در اندیشه اسلامی، بسیاری از احکام عبادی وسیله ای است برای تجمع و برقراری ارتباط مسلمانان با هم و آگاه شدن نسبت به مسائل دین به مفهوم عام کلمه است (مجموعه مقالات، ۱۳۷۵ش، ص ۲۴۵). امام در این زمینه معتقدند که حج مطلوب آن است که مسلمانان علاوه بر انجام اعمال دینی خود، در کنار یکدیگر به رشد فکری که مطلوب دین است، نیز برسند:

بسیاری از احکام عبادی اسلام، منشأ خدمات اجتماعی و سیاسی است. عبادت های اسلامی اصولاً توأم با سیاست و تدبیر جامعه است؛ مثلاً نماز جماعت و اجتماع حج و جمعه، در عین معنویت و آثار اخلاقی و اعتقادی، حائز آثار سیاسی است. اسلام، این گونه اجتماعات را فراهم کرده تا از آنها استفاده دینی بشود، عواطف برادری و همکاری افراد تقویت شود، رشد فکری بیشتری پیدا کنند. اسلام تربیاتی داده که هر کس خودش آرزو می کند به حج برود و راه می افتد به حج می رود. خودش با اشتیاق به نماز جماعت می رود. باید از این اجتماعات به منظور تبلیغات و تعلیمات دینی و توسعه نهضت اعتقادی و سیاسی اسلامی استفاده کنیم. بعضی به این فکرها نیستند و بیش از اینکه «ولا الضالین» را خوب ادا کنند، فکری ندارند. حج که می روند، به جای اینکه با برادران مسلمان خود تفاهم کنند، عقاید و احکام اسلام را نشر دهند و برای مصایب و مشکلات عمومی مسلمانان چاره ای بیندیشند و مثلاً برای آزاد کردن فلسطین، که وطن اسلام است، اشتراک مساعی کنند (خمینی، ۱۳۹۴ش، صص ۱۳۲-۱۳۱).

ه) منتظر واقعی ظهور شدن: حجاج بیت الله الحرام باید در عرفات و منا به دنبال تعجیل ظهور حضرت ولی عصر باشند. حجاج باید چنین نیتی در دل داشته باشند و حج را عاملی

برای در هم شکستن موانع ظهور بدانند. حج مطلوب این است که حجاج به چنان درجه‌ای از ایمان برسند تا به دیدار امام زمان خود نائل آیند:

اما در عرفات از آن ازدحام خلق و بلند کردن صداهای خودشان به انواع تضرع و زاری و التماس به اختلاف زبان‌ها و افتادن هر گروهی پی ائمه خودشان و نظر به شفاعت او داشتن، باید حکایت محشر را یاد آورد. اینجا کمال تضرع و الحاح را بنماید تا آنجا مبتلا نشود و ظن بسیار قوی داشته باشد بر حصول مرادات. دست‌های اولیا و غیرهم به سوی او جل شأنه بلند شده و گردن‌ها به سوی او کشیده و چشم‌ها از خوف او گریان و بندها از ترس او لرزان و روز، روز عطیه و احسان است و ابدال و او تاد در محضر حاضرند و بنای حتمی سلطان بر بخشش و انعام است و همچنین روز خلعت پوشی صدر اعظم دولت علیه ولی امر عجل الله تعالی فرجه و سهل مخرجه است (انصاریان، ۱۳۸۶ش، ص ۱۳۲).

امام خمینی تجمع در حج و رمی شیاطین انس و جن را عامل و زمینه ظهور می‌داند و معتقد است که در حج می‌توان تبعیت از امام زمان را تمرین کرد:

... و مهدی منتظر، در لسان ادیان و به اتفاق مسلمین، از کعبه ندا سر می‌دهد و بشریت را به توحید می‌خواند. همه فریادها را از کعبه و مکه سر می‌دهند و ما باید از آنها تبعیت کنیم و ندای توحید کلمه و کلمه توحید را از آن مکان مقدس سر دهیم و با فریادها و دعوت‌ها و تظلم‌ها و افشاگری‌ها و اجتماعات زنده و کوبنده در مجمع مسلمین در مکه مکرمه، بت‌ها را بشکنیم؛ و شیاطین را، که در رأس آنها شیطان بزرگ است، در عقبات «رمی» کنیم و طرد نماییم تا حج خلیل‌الله و حبیب‌الله و ولی‌الله، مهدی عزیز، را به جا آورده باشیم و الا در حق ما گفته می‌شود: (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۸، ص ۸۷). «مَا أَكْثَرَ الضَّعِيجَ وَأَقْلَّ الْحَجِيجَ» (ابن شهر آشوب، بی تا، ج ۴، ص ۱۸۷).

و) فراگیری اعمال فقهی حج: حج، فرصتی است تا امور دینی را به طور کامل فراگرفت و نواقص عملی دینی را برطرف کرد. امام علیه السلام حج را زمینه‌ای برای رشد فرهنگی و دینی می‌داند.

از امور مهمه‌ای که لازم است حجاج محترم و علمای کاروان‌ها وقت شریفشان را

صرف آن کنند، یاد دادن و یاد گرفتن مسائل حج است که کوتاهی از آن ممکن است موجب زحمت‌های فراوان شود؛ از قبیل بطلان حج یا باقی ماندن به إحرام. علمای اعلام کاروان‌ها از زوآر کاروان خویش دعوت نمایند و برای آنان مجلس درس مناسک قرار دهند و حجاج واجب است برای یاد گرفتن، لحظه‌ای را کوتاهی نکنند و با تمام توان مسائل را یاد بگیرند و با علم به مسائل، مناسک را عمل کنند (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۸، ص ۸۸).

۲. ویژگی‌های اجتماعی مطلوب در حج

الف) تقویت روحیه ایثار و از خود گذشتگی: از خود گذشتگی و فداکاری یکی از ارزش‌های انسانی مطلوب جوامع بشری است. هر چند در مقام عمل، انسان به راحتی نمی‌تواند از آمال و آرزوهای خود و از رفاه و آسایش خود و عزیزان خود برای دیگران بگذرد، اما همه جوامع بشری برای اشخاصی که چنین حرکتی را انجام دهند و برای اهداف متعالی انسانی و الهی، از خود گذشتگی و فداکاری کنند، احترام و ارج و منزلت ویژه‌ای قائل‌اند که برای دیگران چنین ارزشی قائل نیستند.

حج به عنوان یک برنامه انسان‌ساز، حجاج را با قله از خود گذشتگی و فداکاری آشنا می‌کند و به آنها روحیه فداکاری تزریق می‌کند. حاجی با گذشتن از مال و وقت خود در طریق بندگی، تمرین می‌کند و می‌آموزد که در مراحل بعدی زندگی خود، باید از اسماعیل‌ها بگذرد؛ باید از آمال و آرزوهای خود برای تحقق اهداف انبیا بگذرد. امام علیه السلام به این وجه مهم معنوی حج توجه، و آن را به عنوان آموزگار از خود گذشتگی و جهاد و فداکاری معرفی می‌کند و این سبب به دست آمدن حج مطلوب است.

حج باید انسان را فداکار سازد. این فداکاری، از عید قربان برمی‌خیزد. شخصیت بارز این فداکاری و معلم و تعلیم دهنده این امر، ابراهیم خلیل الله است. حضرت ابراهیم تمام داشته خود را فدای خداوند کرد. از این رو امام خمینی فرموده است:

فرا رسیدن عید بزرگ اسلامی قربان را به همه مسلمین تبریک عرض می‌کنم. عیدی که انسان‌های آگاه را به یاد قربانگاه ابراهیمی می‌اندازد؛ قربانگاهی که درس

فداکاری و جهاد را در راه خدای بزرگ به فرزندان آدم و اصفیا و اولیای خدا می‌دهد. عمق جنبه‌های توحیدی و سیاسی این عمل را جز انبیای عظام و اولیای کرام - علیهم الصلاة و السلام - و خاصه عبادالله، کس دیگری نمی‌تواند ادراک کند. این پدر توحید و بت‌شکن جهان به ما و همه انسان‌ها آموخت که عزیزترین ثمره حیات خود را در راه خدا بدهید و عید بگیرید. خود و عزیزان خود را فدا کنید و دین خدا را و عدل الهی را برپا نمایید (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۸، ص ۸۶).

ب) آگاهی از جامعه اسلامی: در اسلام توجه و اهتمام به امور مسلمانان، یکی از ارکان مهم مسلمانی است. اینکه فرمود هر کس روزگار بگذراند درحالی که توجه و اهتمام به امور مسلمانان ندارد، مسلمان نیست، یک تذکر جدی و تکان‌دهنده برای عنایت به امور مسلمانان است. درحقیقت در هر جامعه‌ای اگر مردم نسبت به امور آن جامعه، بی‌تفاوت باشند، آن جامعه محکوم به نابودی است.

مسلمانان باید دائماً از وضعیت جامعه اسلامی اطلاعات کافی داشته باشند. تهدیدها و فرصت‌ها را بشناسند و با یکدیگر هم‌افزایی کنند. تلاش کنند مشکلات یکدیگر را برطرف سازند و در کمک به یکدیگر بکوشند. حج به عنوان یک فریضه استثنایی در جامعه اسلامی که به عنوان یک رزمایش عمومی در جهت توجه به مشکلات مسلمانان از یک طرف و ظرفیت‌های امت اسلامی از طرف دیگر و بی‌تفاوت نبودن نسبت به امور مسلمانان می‌تواند به عنوان فرصت آگاهی‌بخش نسبت به جامعه اسلامی تلقی شود. مسلمانان از اقصانقاط عالم با یکدیگر ملاقات می‌کنند و اوضاع محل خود را برای یکدیگر شرح می‌دهند. این وجه از حج، به عنوان یک بُعد دیگر معنوی، مورد توجه امام علیه السلام قرار گرفته است:

باید اوضاع مسلمین در هر سال بررسی شود و حج برای همین امور است، حج برای این است که مشکلات یک سال مسلمین را بررسی کنند و در صدد رفع مشکلات برآیند (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۸، ص ۵۱).

عبادت فقط وظیفه‌ای روحانی نیست؛ بلکه عبادی سیاسی است و بر مسلمانان واجب است که آن را اجرا کنند. مراسم سالیانه حج، در حقیقت همایش بزرگی برای

اطلاع از اوضاع تمامی سرزمین های اسلامی است. تمامی آنچه که افراد مغرض تحت عنوان فلسفه حج بیان می کنند، بیانگر تصویر واقعی حج نیست؛ مانند اینکه حج عبادتی گروهی و زیارت و سیاحت است (داستانی بیرکی، ۱۳۷۹ش، ص ۴۵۸).

ج) پرهیز از قوم گرایی و اختلاف: یکی از دستورات مرفعی اسلام، تکریم دیگر انسان ها، به ویژه مسلمانان دیگر، است؛ تا جایی که مؤمنان را برادر یکدیگر می داند و در دستورات خود ملاحظه مؤمنان را می کند. از مسخره کردن پرهیزد و غیبت نکند و ... اینها دستوراتی در جهت تکریم دیگر مسلمانان است. در حج این فرصت برای حاجی بیشتر فراهم می شود تا از تعصبات قبیله ای و اختلافات دست بردارد و با توجه به نقاط قوت دیگر اقوام به یکدیگر احترام بگذارند و دل ها را به یکدیگر نزدیک و وحدت و یکپارچگی و انسجام را افزایش دهند. امام علیه السلام، به عنوان یک اسلام شناس، به این وجه از کنگره عظیم حج توجه، و دستوراتی را برای رعایت حال دیگر مسلمانان و حتی کسانی که در این مراسم به ما بدی می کنند، صادر می کند.

میقات حج

از نظر ایشان، فریاد برائت از مشرکان مخصوص به زمان خاصی نیست و در هر سال باید تکرار شود و دفاع از مسلمانان، نوعی برائت از مشرکان است. بدین ترتیب بهره گیری صحیح از حج و برائت از مشرکان، رهایی از مرزهای اعتباری قومیت و ملیت، و رسیدن مسلمانان به وحدت ایمانی است و رهایی از اختلاف های درونی و جنگ های مذهبی، و عطف نفرت ها و دشمنی ها به دشمن مشرک را در پی دارد:

به حجاج محترم ایرانی سفارش کرده و می کنم که در آن مواقف شریفه، چه در مکه معظمه و چه در مدینه منوره، مدارا با مسلمین و مسالمت با مأمورین آنجا را از دست ندهید و در آن مراکز، که محل امن است، به مقابله برنخیزید و با همه با اخلاق اسلامی و انسانی برخورد کنید و با دقت متوجه حرکات و سکنات خود و دوستان باشید و اگر مخالفان شما برخلاف دستورات قرآن کریم با شما بدرفتاری کردند، مقابله به مثل نکنید تا در پیشگاه خداوند تعالی آبرومند و مطیع باشید (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۹، ص ۲۹).

زائران ایرانی باید بدانند که مراسم حج و عمره، بزرگ ترین تجمع مسلمانان از کشورهای جهان، و زیباترین نماد وحدت مسلمانان است. بنابراین باید با تدبیر و برنامه ریزی

صحيح، اخلاق حسنه، همبستگی خویش را به نمایش بگذارند و در این راه، با نگرش مثبت و محبت آمیز به یکدیگر بنگرند، از هرگونه رفتارهای حساسیت برانگیز حذر کنند و در برابر توطئه‌های اختلاف برانگیز هوشیار باشند (بابازاده، ۱۳۷۸ ش، ص ۹).

د) نظم اجتماعی در حج: یکی از دستورات نورانی ائمه علیهم‌السلام این است که زینت ما باشید و مایه ننگ و عار ما نباشید. این معنا، که در عبارت‌های مختلف از ائمه علیهم‌السلام صادر شده، در توصیه امام حسن عسکری علیه‌السلام جلوه بیشتری یافته و مفصل‌تر بیان شده است. توصیه‌های حضرت به تقوا و ورع و صداقت و امانتداری و حسن همسایگی که در تعلیل آن می‌فرماید زینت ما باشید و محبت را به سمت ما جلب کنید. یک شیعه حقیقی با رفتار نیکو و آراستگی به اخلاق اسلامی، چنان عمل می‌کند که دیگران به او به دیده کرامت و احترام می‌نگرند و این، موجب علاقه‌مندی دیگران به مکتب نورانی اهل بیت علیهم‌السلام می‌شود. همین مطالب و مسائل، به بیان‌های مختلفی، در کلام امام علیه‌السلام منعکس گشته است:

- من موکداً از زوآر ایرانی و دیگر زائران بیت‌الله الحرام می‌خواهم که نظم و آرامش را مراعات کنند و به دستورات نماینده اینجانب عمل کنند. همه مسلمانان را برادر خود بدانند و با آنان به طوری که شایسته یک مسلمان متعهد است، عمل نمایند (همو، ج ۱۸، ص ۹۲).

- شما امروز در این سفر در بوته امتحان قرار دارید؛ چون نمونه و الگویی از ملت ایران هستید و باید بدانید که چشمان کنجکاو صدها هزار زائر، که از اطراف جهان حول مرکز وحی گرد آمده‌اند، با دقت حرکات و اعمال شما را تحت نظر دارند. دوستان شما، که زائرین بیت‌الله هستند، با کمال اشتیاق می‌خواهند ببینند این تحول عظیمی که در ملت ایران در ابعاد مختلف، به ویژه بُعد اخلاقی و معنوی، تحقق پیدا کرده است (همان، ج ۱۹، صص ۳۳۹ - ۳۳۸).

۳. ویژگی‌های اقتصادی مطلوب در حج

امام علیه‌السلام به این مسئله توجه داشت که کسانی می‌توانند در مراسم حج شرکت کنند که از تمکن مالی مناسبی برخوردار باشند. حال اگر این افراد متمکن مؤمن به افراد

ضعیف جامعه خود توجه کنند و واجبات مالی خود، مانند خمس و زکات، را به موقع پرداخت کنند و علاوه بر واجبات مالی، برای جلب رضایت پروردگار، صدقات خود را به نیازمندان بدهند، نتیجه آن افزایش توان اقتصادی جامعه اسلامی می‌شود. نیازمندان به عنوان پشتوانه‌های انسانی اقتصادی در خدمت اقتصاد اسلامی قرار خواهند گرفت و جامعه اسلامی با تولید ثروت و توان اقتصادی می‌تواند از استقلال مناسب برخوردار شود. از این رو امام در سال اول انقلاب با پیامی که برای حجاج بیت‌الله صادر فرمود، غوغایی در آنجا، مخصوصاً در جمع حجاج ایرانی، برپا کرد؛ چنان که در هر جا ایرانی‌ها به راه می‌افتادند، شعارهای «الله اکبر، خمینی رهبر، مرگ بر آمریکا و مرگ بر اسرائیل» آنها در کوه‌های مکه و مدینه، طنین‌انداز بود. حضرت امام توانست به جوامع نشان دهد که می‌شود از هر نقطه‌ای از بلاد مسلمین، اشخاص متمکن مالی در سرزمین وحی تجمع کنند و به وضع ضعفای مسلمانان رسیدگی نمایند. این امر از نظر اقتصادی، برای مسلمانان نفع فراوانی خواهد داشت (موسسه تنظیم و نشر امام، ۱۳۷۶ش، ص ۳۶).

الف) توجه به اعمال حج و پرهیز از حواشی اقتصادی: امام علیه السلام خوب می‌دانست یکی از آسیب‌هایی که این سفر معنوی را تهدید می‌کند، این است که حاجی سفر زیارتی را با سفر سیاحتی اشتباه بگیرد و به جای نزدیک شدن به خداوند و تقرب به درگاه الهی، به وسیله هواها و هوس‌ها مسیری را طی کند که موجب دلمشغولی به دنیا و صرف وقت زیاد در بازارها و امثال آن گردد؛ به همین دلیل به این آسیب پرداخت و تلویحاً این امر را متذکر شد و حجاج ایرانی را از هرگونه عملی که باعث ضربه زدن به آبروی دین و جمهوری اسلامی بشود، پرهیز داد:

حجاج محترم ایران و زائران حرمین شریفین بدانند که آنها از کشوری که برای اهداف اسلامی و بیرون راندن ستمگران از کشور عزیز خویش [قیام کرده است] به سوی خانه خدا و حرم شریف رسول الله صلی الله علیه و آله و قبور معظّم و فرزندان پیامبر - علیهم صلوات الله - می‌روند، تحت مراقبت برادران اسلامی سراسر جهان هستند و خبرگزاری‌ها و دروغ‌پردازان بوق‌های تبلیغاتی و دشمنان اسلام در کمین نشسته

و مراقب اعمال و اقوال آنان هستند و در صدند که از گاهی کوهی بسازند و سرتاسر جهان را از شایعه‌های خود، پر نمایند. در این صورت جزئی انحراف و خطا و لغزش آنان علاوه بر آنکه در پیشگاه خداوند بزرگ و رسول عظیم‌الشأنش می‌باشد، در حضور سایر زائران حرمین شریفین است، که به واسطه پیامد آن، گناهی بزرگ و خطایی عظیم است؛ زیرا علاوه بر آنکه بعضی اعمال و گفتار خلاف حرمت حرمین شریفین است، موجب وهن جمهوری اسلامی است... (خمینی، ۱۳۸۹ ش، ج ۱۸، ص ۹۶).

امام خمینی با الهام از قرآن، سفر حج و عمره را یک سفر سیاحتی نمی‌داند؛ بلکه این سفر را مهاجرت به سوی خدا و رسول خدا تلقی می‌کند و هدف نهایی را خدایی شدن و به خانه دل رسیدن می‌داند. لذا می‌فرماید:

«در فریضه حج که لیبیک به حق است و هجرت به سوی حق تعالی ... حجاج بیت‌الله الحرام از خانه تن و دنیا مهاجرت الی‌الله و رسوله، که خانه دل است، می‌کنند که خانه دل است.» (همان، ج ۲۰، صص ۸۹-۸۸).

برخی ناآگاهان یا تحلیل‌گران مغرض یا جیره‌خواران می‌گویند: حج عبارت است از یک عبادت دسته‌جمعی و یک سفر زیارتی و سیاحتی برای دیدار از قبله و مدینه و بس! و حال آنکه، حج برای نزدیک شدن و اتصال انسان با صاحب خانه است. حج، کانون معارف الهی است. حج، تنها حرکات و اعمال و الفاظ نیست. با کلام و لفظ و حرکت خشک نمی‌توان به خدا رسید (همان، ج ۲۱، ص ۷۷).

شما حجاج محترم، باید بدانید که کجا می‌روید؟ چگونه می‌روید؟ با چه دعوتی این سفر را آغاز کرده‌اید؟ مهمان چه کسی هستید؟ آداب و شرائطش چیست؟ (همان، ج ۱۹، ص ۳۳۷).

ب) حج بازارگردی نیست: یکی از آداب سفارش شده برای سفر، تهیه سوغات برای نزدیکان و دوستان است. صاحب وسائل، ضمن روایت «... هَدِيَّةُ الْحَاجِّ مِنْ نَفَقَةِ الْحَاجِّ»، می‌نویسد: «مستحب است که حج‌گزار، در صورت امکان، به دوستان خود هدیه دهد» و ثواب هزینه کردن برای خرید هدیه را همانند ثواب هزینه کردن برای حج می‌شمارد (حر عاملی، ۱۳۷۲ ش، ج ۱۱، ص ۱۴۹). آنچه از این گونه روایات آشکار می‌شود - با توجه به بیاناتی که حج مستمر را سبب توسعه و کثرت در مال می‌شمارد - این است که در حج، مصرف

و هزینه کردن از قانونی ویژه و استثنایی پیروی می کند و اسراف و زیاده روی در هزینه های مربوط به آن، بی معناست. همچنین خرید سوغاتی و گذراندن وقت در فروشگاه ها از عوامل نامطلوب اقتصادی حج است:

اکنون بازارهای مکه و سایر مشاهد مشرفه حجاز، که مرکز وحی و نزول ملائکه است، پر از کالاهای بیگانگان، و بازار برای دشمنان اسلام و پیامبر بزرگ گردیده و کثیری از حجاج بیت الله الحرام که برای فریضه حج می روند و باید در آن مکان مقدس از توطئه بیگانگان به یاری مسلمین برخیزند، ولی غافلانه در بازارها به جست و جوی کالاهای امریکایی، اروپایی، ژاپنی و ... پرت می زنند و دل صاحب شریعت را با این عمل که با حیثیت حج و حجاج بازی می کنند، به درد می آورند! (خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۹، ص ۳۴۴).

توجه داشته باشید که سفر حج، سفر کسب نیست. سفر تحصیل دنیا نیست. سفر الی الله است. شما رو به سوی خانه خدا سفر می کنید. باید تمام امورتان الهی باشد؛ مثل انبیا و سایر بزرگان دین، که یک قدم تخلف نمی کردند؛ چون سفر الی الله است (ر.ک: همان، ج ۱۰، ص ۱۷۵).

ج) برقراری ارتباط اقتصادی مطلوب: در قرآن و روایات، بهره برداری اقتصادی از سفر حج جایز شمرده شده است. قرآن، حج را ضمانتی قوی برای رسیدن مسلمانان به خودکفایی اقتصادی می داند. اقتصاد حج، رویکردی سیاسی نیز دارد؛ چرا که برائت از مشرکان را، یکی از مهم ترین اثرگذاری های اقتصادی حج با رویکرد سیاسی دانسته اند. لذا امام خمینی رحمته الله علیه خطاب به حجاج متذکر شدند:

و به بوق های استعماری، که یکصد از اول پیروزی انقلاب تاکنون با شایعه پردازی ها و نشر اکاذیب، ایران را یک کشور در حال سقوط و ورشکسته معرفی کرده و می کنند، گوش فرابندند و از یک قدرت اسلامی، که هدفش سرافرازی مسلمین و کوتاه کردن دست ستمگران از ذخایر خداداد آنان است و پیوسته می خواهد بین برادران اسلامی صلح و صفا و اخوت ایمانی برقرار باشد، قدردانی کنند. و بدانند که کشورهای قدرتمند فرصت طلب، که غایت آمالشان دست یافتن به کشورهای اسلامی

و مستضعف است، آنان را در مواقع گرفتاری تنها می گذارند و کلمه «وفا» در قاموس آنان راهی ندارد» (همان، ج ۱۸، ص ۹۳).

د) حج عامل فقرزدایی: برخلاف ادعای برخی از افراد ناآگاه که می پندارند حج به امور اقتصادی مسلمانان صدمه می زند، در روایات بسیاری آمده است که نه تنها حج سبب تنگنایی نمی شود، بلکه موجب برکت است. از سوی دیگر، در روایات آمده که ترک حج، سبب نابودی نعمت و به وجود آمدن تنگدستی است. پیامبر گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در خطبه غدیریه فرمودند:

«مَعَاشِرَ النَّاسِ! حُجُّوا الْبَيْتَ فَمَا وَرَدَهُ أَهْلُ بَيْتِ إِلَّا اسْتَغْنَوْا وَلَا تَخَلَّفُوا عَنْهُ إِلَّا افْتَقَرُوا».

«ای مردم، برای حج رهسپار بیت الله شوید؛ زیرا هیچ خاندانی بر آن وارد نشدند، مگر آنکه بی نیاز گشتند و تخلف نکردند، مگر آنکه فقیر شدند.»

از مجموع آنچه در روایات، درباره بُعد اقتصادی حج آمده، چنین برداشت می شود که هدف از بعد اقتصادی حج، تنها افزایش توان مالی مسلمانان است؛ چراکه بُعد اجتماعی حج، پررنگ تر از جنبه های دیگر آن است.

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام در تفسیر آیه کریمه ﴿جَعَلَ اللهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ﴾ (مانند: ۹۷)، در پاسخ به ابان بن تغلب که معنای آیه را پرسیده بود، فرمود: «جَعَلَهَا لِدِينِهِمْ وَمَعَايِشِهِمْ» (عروسی، بی تا، ج ۱، ص ۶۸۰).

از این سخن برمی آید که قوام معیشت مردم، همپای قوام دین آنها، اهمیت بسیار دارد؛ چراکه اگر آنها فقیر و محتاج باشند، دیگر نمی توانند روی پای خود بایستند. کعبه و حج، در استقلال مسلمانان و پابرجایی آن، تأثیر فراوان دارد. از این رو اجازه داده شده تا مسلمانان از این بازار بزرگ اسلامی، که همواره جریان دارد، مانند یک مرکز تجاری بهره گیرند و تاجران، کشاورزان، دامداران و... فراورده های خود را عرضه کنند و از پیشرفت های اقتصاد و صنایع یکدیگر آگاه شوند و از طریق داد و ستد، سود ببرند (نجفی، ۱۳۹۳ش، صص ۱۸۰-۱۷۰).

۴. ویژگی‌های سیاسی مطلوب در حج

الف) دشمن‌شناسی و برائت: کلمه توحید، که رکن اسلام است، اول برائت از خدایان دروغین و نفی غیر خدا، و سپس اقرار به یگانگی الله است. در صورتی که بخواهیم این معنا را در همه ارکان دین توسعه دهیم - کما اینکه با توجه به آیات قرآن همین‌گونه است - ابتدا باید بیزاری از دشمنان دین، و سپس پایبندی به دین را اعلام کنیم. شناخت دشمن حقیقی و اصلی جهان اسلام و شناخت ائمة الکفر موجب موضع‌گیری مناسب خواهد شد. دشمن‌شناسی و اعلام برائت از دشمنان، دو بال یک حرکت به نام تولا هستند.

اگر کسی بداند که باید در مقابل مستکبران عالم، اعلام موضع و انزجار کند، به انحای مختلف می‌تواند همین کار را انجام دهد. امام فقط یک نحوه اعلام برائت را پیگیری نمی‌کردند؛ بلکه اعلام برائت را به جامعیت خود می‌خواستند و این را موجب تقرب به خداوند می‌دانستند. می‌توان گفت یکی از نوآوری‌های امام خمینی علیه السلام در حج، توصیه و دستور به برگزاری مراسم برائت از مشرکان در موسم حج بود. شیوه‌های اعلان برائت می‌تواند به گونه‌های مختلف و مناسب، در قالب رعایت اصول دیگر اسلام و شرایط زمان انجام شود. اما آنچه به عنوان رکن در اجرای آن باید ملحوظ شود، اصل معنا و مفهوم اعتقادی و سیاسی طرد بت و بت‌پرستی و اعلان انزجار از مشرکان و دشمنان اسلام و محکوم کردن سیاست‌های خصمانه و توطئه‌گرانه و مشی ستمگرانه و تجاوزکارانه آنهاست.

سالی که امام خمینی فریاد برائت از مشرکان را در مراسم حج سر دادند، به نتایج «برائت» در آینده امیدوار بودند. امام فرمودند:

مگر دیانت، جز اعلام محبت و وفاداری نسبت به حق، و اظهار خشم و برائت نسبت به باطل است؟ حاشا که خلوص عشق موحدین جز به ظهور کامل نفرت از مشرکین و منافقین میسر شود (خمینی، ۱۳۷۸ش، ج ۲۰، ص ۳۱۵).

ایشان تأکید نمودند:

- سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و اعلان برائت، کهنه شدنی نیست و نه تنها اعلان برائت به ایام و مراسم

حج منحصر نمی شود که باید مسلمانان، فضای سراسر عالم را از محبت و عشق نسبت به ذات حق، و نفرت و بغض عملی نسبت به دشمنان خدا لبریز کنند و به وسوسه خناسان و شبهات تردید آفرینان و متحجرین و منحرفین گوش فرادهند و لحظه ای از این آهنگ مقدس توحیدی و جهان شمولی اسلام غفلت نکنند (همان، ص ۳۱۵).

- همه باید به پدر توحید و پدر پیامبران عظیم الشان تاسی کنند و در سوره توبه که امر شد در مجمع عمومی در مکه خوانده شود، می خوانیم: «وَأَذِّنْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ». فریاد برائت از مشرکان در مراسم حج. و این یک فریاد سیاسی عبادی است که رسول الله ﷺ به آن امر فرمود (خمینی، ۱۳۸۹ ش، ج ۱۸، ص ۹۱).

بنابراین «اعلان برائت از مشرکان که از ارکان توحیدی و واجبات سیاسی حج است، باید در ایام حج به صورت تظاهرات و راهپیمایی، با صلابت و شکوه هرچه بیشتر و بهتر برگزار شود. کدام خانه ای سزاوارتر از کعبه و خانه امن و طهارت و ناس که در آن به هر چه تجاوز و ستم و استثمار و بردگی و یا دون صفتی و نامردمی است عملاً و قولاً پشت شود و در تجدید میثاق «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ» بت الهه ها و «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ» شکسته شود و خاطره مهم ترین و بزرگ ترین حرکت سیاسی پیامبر ﷺ در «وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ» زنده بماند و تکرار شود، چرا که سنت پیامبر ﷺ و اعلان برائت کهنه شدنی نیست» (همان، صص ۳۱۵-۳۱۴).

ب) شکستن بت زور و تزویر: انسان ها در حج باید ضمن شناخت دشمن، از وابستگی و چشم داشت به کمک های آنان، دل ببرند و قدرت و زور و تزویر ابرقدرت ها در آنها اثری نگذارد. امام خمینی با تصریح این مطلوب، حجاج را به شکست زور و تزویر سیر می دهد:

«مگر ابرقدرت های زمان ما بت های بزرگی نیستند که جهانیان را به اطاعت و کرنش و پرستش خود می خوانند و با زور و زر و تزویر خود را به آنان تحمیل می نمایند؟ کعبه معظمه، یکتا مرکز شکستن این بتهاست. ابراهیم خلیل، در اول زمان، و حبیب خدا و فرزند عزیزش مهدی موعود - روحی فدا - در آخر زمان، از کعبه ندای توحید سردادند و می دهند.» (خمینی، ۱۳۸۹ ش، ج ۱۸، ص ۸۷).

ج) تلاش برای مبارزه با فساد جهانی: پدیده فساد در تمام ادوار، گریبانگیر ملت‌ها، و نحوه پیشگیری و مبارزه با آن دغدغه بسیاری از متفکران و اندیشمندان بوده است و قدمتی به اندازه تمدن‌ها دارد و اکنون نیز یکی از مسائل مهم و بحران‌زا در بسیاری از کشورهای جهان است. امام خمینی علیه السلام حج را ابزاری برای مبارزه جهانی با فساد حکومت‌ها می‌داند.

- یک چاره که اساس چاره است و ریشه این گرفتاری‌ها را قطع می‌کند و فساد را از بن می‌سوزاند، وحدت مسلمانان، بلکه تمامی مستضعفان و دربند کشیده شدگان جهان است و این وحدت، که اسلام شریف و قرآن کریم بر آن پافشاری کرده‌اند، با دعوت و تبلیغ دامنه‌دار باید به وجود آید و مرکز این دعوت و تبلیغ، مکه معظمه در زمان اجتماع مسلمین برای فریضه حج است، که ابراهیم خلیل الله و محمد حبیب الله شروع [کردند] و در آخر الزمان حضرت بقیه الله - ارواحنا لمقدمه الفدا - تعقیب می‌کند (همان، ص ۹۱).

- امید است حجاج محترم بیت الله الحرام، از هر فرقه هستند و اهل هر مذهب می‌باشند، در مواقف و مشاعر محترمه، دست جمعی برای پیروزی اسلام بر کفر جهانی دعا کنند؛ و برای بیداری مسلمانان و حکومت‌های آنان فریاد کنند و دعای بلیغ نمایند (همان، ص ۸۸).

نتیجه‌گیری:

امام به مسائل اسلام به جامعیت نگاه می‌کرد و همه اضلاع آن را با هم هماهنگ می‌دانست. رشد معنوی، بدون توجه به عالم اسلام و بدون توجه به مقدرات کشورهای اسلامی، از نظر امام رشد یک‌ضلعی غیر همگون تلقی می‌شد.

حج با همه ابعادش؛ اعم از مسائل فرهنگی، سیاسی و اقتصادی و ...، همه و همه برای رشد و تعالی بشر طراحی شده است و هر کدام به یک نحوی موجب تقرب الی الله می‌شود. اگر حاجی به همه زوایای حج توجه کافی بکند، از هر نظر به سمت خدا حرکت کرده و در سیر الی الله به جامعیتی دست پیدا می‌کند. از نظر حضرت امام نفس حج که یک عمل

عبادی است، حضور در جامعه اسلامی و بررسی مسائل مسلمانان یک عمل عبادی است، توجه به اقتصاد مسلمانان یک عمل عبادی است، برائت از مستکبران عالم یک عمل عبادی است و همه اینها موجب افزایش معنویت حاجی و موجب افزایش معنویت جهان اسلام می شود.

حضرت امام در این پیام ها، وظایف مختلف زائران را تبیین، و اهداف حج و عمره را بیان کرده و ابعاد گوناگون سیاسی، عبادی، اجتماعی، معنوی و اخلاقی را گوشزد فرموده است تا حاجیان در تمام موارد سفر موفق باشند و با دست پر و حج مقبول و مطلوب به وطن بازگردند.

منابع

* قرآن کریم

۱. ابن بابویه، شیخ صدوق، (بی تا)، *عیون اخبار الرضا*، منشورات جهان.
۲. ابن شهر آشوب، محمد بن علی (بی تا)، *المناقب لابن شهر آشوب*، قم، مؤسسه انتشارات علامه.
۳. استیری، اکرم (۱۳۸۶ش)، *وحدت ملی و انسجام اسلامی در سیره نظری و عملی امام خمینی*، نشریه حضور، شماره ۶۳.
۴. انصاریان، حسین (۱۳۸۶ش)، *حج در آینه عرفان*، تهران، نشر مشعر، چاپ اول.
۵. بابازاده، علی اکبر، (۱۳۷۸ش)، *ایدئولوژی، رهبری و فرآیند انقلاب اسلامی*، مجموعه مقالات کنگره بین المللی تبیین انقلاب اسلامی، جلد اول، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۶. پویا، حسن (۱۳۸۷ش)، *شکوفایی و نوآوری در اندیشه و عمل امام خمینی*، مجله حضور، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج، شماره ۶۶.
۷. حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۲ش)، *وسائل الشیعه*، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۸. حیدری، مجتبی (۱۳۹۷ش)، *حج، عامل هویت یابی مسلمانان و جامعه اسلامی*، فصلنامه میقات حج، مقاله ۸، دوره ۲۷، شماره ۱۰۵.

۹. خمینی، روح الله (۱۳۷۸ش)، صحیفه امام، مجموعه آثار امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۰. خمینی، روح الله (۱۳۸۹ش)، صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ پنجم.
۱۱. خمینی، روح الله (۱۳۹۴ش)، ولایت فقیه (حکومت اسلامی) تقریر بیانات حضرت امام خمینی علیه السلام، تحقیق مؤسسه چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام)، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج، چاپ سی ام.
۱۲. داستانی بیرکی، علی، (۱۳۷۹ش)، رویارویی تهدیدات معاصر در اندیشه امام خمینی علیه السلام، ترجمه: مهدی سرحدی، چاپ اول، تهران، ستاد بزرگداشت یکصدمین سال میلاد امام خمینی علیه السلام.
۱۳. طباطبایی نژاد، سیدصادق (۱۳۹۶ش)، نقش حج در نگرش اقتصادی فرد مسلمان، مجله میقات حج، دوره ۲۵، شماره ۹۹، بهار.
۱۴. عروسی، عبدعلی (بی تا)، نورالثقلین، بی جا، بی نا.
۱۵. علی بن ابی طالب علیه السلام (۱۹۶۵م)، نهج البلاغه، بیروت، چاپ صبحی صالح.
۱۶. گروهی از نویسندگان (۱۳۷۴ش)، اجتهاد و زمان و مکان، تحقیق و نظارت کمیته علمی کنگره بررسی مبانی فقهی حضرت امام خمینی علیه السلام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۱۷. گروهی از نویسندگان (۱۳۷۴ش)، نقش زمان و مکان در موضوعات احکام، تحقیق و نظارت کمیته علمی کنگره بررسی مبانی فقهی حضرت امام خمینی علیه السلام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۱۸. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، موسسه الوفاء، چاپ دوم.
۱۹. مجموعه مقالات هفتمین سمینار (۱۳۷۶ش)، بررسی سیره عملی و نظری امام خمینی علیه السلام، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج، چاپ اول.
۲۰. مطهری، مرتضی (بی تا)، اسلام و مقتضیات زمان، بی جا، بی نا.
۲۱. معاونت پژوهشی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (۱۳۹۲ش)، قومیت، ملیت و اندیشه فراملی از دیدگاه امام خمینی علیه السلام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.

۲۲. مؤسسه تنظیم و نشر امام علیه السلام (۱۳۷۶ش)، «تأملی بر احیاء تفکر دینی، مجموعه مصاحبه‌ها و میزگردها»، کنگره بین‌المللی امام خمینی علیه السلام و احیاء تفکر دینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، چاپ اول.
۲۳. مؤسسه تنظیم و نشر امام علیه السلام (۱۳۷۶ش)، «امام خمینی علیه السلام و احیای سنت‌های مذهبی»، کنگره بین‌المللی امام خمینی علیه السلام و احیاء تفکر دینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، چاپ اول.
۲۴. نجفی، حافظ (۱۳۹۳ش)، حج، عامل شکوفایی فرهنگی، آگاهی سیاسی و رشد اقتصادی، میقات حج، دوره ۲۳، شماره ۹، پاییز.